

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo – Wschodniej (ASEAN) i Unia Europejska – historia współpracy, współczesne relacje, prognoza na przyszłość.

Teza:

Unia Europejska jako instytucja ponadnarodowa przeżywa współcześnie kryzys na kilku płaszczyznach. Począwszy od problemów gospodarczych (szczególnie z tzw. państwami wchodzącymi w skład niechlubnej grupy PIGS²), przez trudności w zawieraniu wewnętrznych konsensusów politycznych i „mówieniu” jednym głosem na arenie międzynarodowej, skończywszy na zapewnieniu bezpieczeństwa Europy u jej wschodnich granic. O ile w rozwiązywaniu trudności natury politycznej oraz z zakresu bezpieczeństwa Wspólnota Europejska zdana jest na własne siły, o tyle w kwestii gospodarczej istnieje szereg regionów, z którymi zacieśnianie współpracy wydaje się rozwiązaniem logicznym, mogącym zaowocować w niedalekiej przyszłości. Jednym z nich jest Azja Południowo – Wschodnia. Od lat dynamicznie rozwijającą się organizacją w regionie jest ASEAN – Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo – Wschodniej. Wzmocnienie współpracy międzynarodowej w ramach UE – ASEAN okazać się może istotną alternatywą dla gospodarek europejskich. Dodatkowo, sojusz taki stanowić może podstawę szerokiej wymiany doświadczeń technologicznych, edukacyjnych, formując załączek przyszłych strategicznych relacji. Autor przedstawia w artykule narodziny ASEAN, podsumowuje dotychczasowe współdziałanie z Unią Europejską oraz prognozuje możliwe scenariusze współpracy.

Słowa kluczowe:

Unia Europejska, ASEAN, Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo – Wschodniej, Azja Południowo – Wschodnia,

*

Początki integracji w Azji Południowo – Wschodniej i narodziny ASEAN

Przed II wojną światową Azja Południowo – Wschodnia pozostawała strefą niemal w całości kontrolowaną przez imperia europejskie, czyniących z dawnych królestw terytoria zależne. Jedynie Syjam (obecna Tajlandia) formalnie pozostawał niepodległą monarchią (Jelonek 2011:79), w praktyce prowadzącą karkołomną dyplomację ustępstw i układów z przedstawicielami Wielkiej Brytanii, Francji

---

¹ **Michał Futyra** – Kierownik Instytutu Badań nad Cywilizacjami w Wyższej Szkole Europejskiej im. ks. J. Tischnera w Krakowie. Wykładowca akademicki, specjalista z zakresu stosunków europejsko – azjatyckich oraz komunikacji międzykulturowej w biznesie, podróżnik i dziennikarz.

² Akronim określający państwa wchodzące w skład Unii Europejskiej o szczególnie niepokojącej sytuacji ekonomicznej (budżetowej). Początkowo skrót ten oznaczał :Portugal, Ireland, Greece, Spain. Od 2011 roku do tej niechlubnej grupy dołączyły Włochy (Italy) tworząc od tej pory PIIGS.

oraz Holandii (Mishra 2010:17). W warunkach zależności kolonialnej procesy integracyjne były przez długie lata ograniczone. Imperialne władze prowadziły politykę podsycania animozji etnicznych oraz faworyzowania uprzywilejowanych warstw społecznych, doprowadzając tym samym do nieustających konfliktów. Dodatkowy problem w procesie integracji tak narodów, jak państw stanowiła różnorodność etniczna i religijna. Często na drodze do zjednoczenia stawały niemożliwe do pogodzenia interesy grupowe (Jelonek 2011). Pierwsze próby nawiązania współpracy przyniosły zmiany wywołane konfliktami międzynarodowymi końcem XIX i początkiem wieku XX. Stopniowe rozluźnianie nadzoru imperialnego mocarstw i dążenia (również imperialne) Japonii do opanowania Azji Wschodniej (czego wyrazem było ustanowienie we wschodnich Chinach marionetkowego państwa Mandżukuo w pierwszej połowie lat 30. XX wieku) paradoksalnie zmusiło do utworzenia na kontynencie wspólnego frontu przeciwko najeźdźcy. Wzrastające w siłę japońskie cesarstwo epoki Meiji, wyraźnie dążące do konfrontacji, zagrażało stabilności subregionu. Dowodem tego były kolejne wojny: I i II japońsko – chińska, rosyjsko – japońska oraz I i II wojna światowa. Zagrożenie japońskie w połączeniu z brutalną okupacją armii cesarskiej na zajmowanych terenach, skonsolidowało na pewien czas azjatycki opór przeciw Cesarstwu Wielkiej Japonii (Gordon 2010:307). Rzeczywisty, trwający nieprzerwanie do dzisiaj proces integracji, rozpoczął się wskutek klęski Japonii po II wojnie światowej oraz narodzin globalnego, dwubiegunowego ładu. Po pierwszych nieudanych próbach ustanowienia porozumienia o współpracy końcem lat 40., w 1954 roku w Manili powołano do życia *Organizację Paktu Azji Południowo – Wschodniej* (South East Asia Treaty Organization - SEATO). Powstałe z inicjatywy Stanów Zjednoczonych Ameryki jako odpowiedź na rozprzestrzenianie się komunizmu, SEATO rozpoczęło długi i żmudny proces konsolidacji regionalnej. Organizacja zrzeszała w swoim gronie Australię, Bangladesz (do 1971 roku Pakistan Wschodni)³, Filipiny, Nową Zelandię, Pakistan, Tajlandię oraz USA, Francję i Wielką Brytanię. Z racji stopniowego wycofywania się z SEATO państw członkowskich oraz nieprzystających do warunków zewnętrznych celów, zrzeszenie zakończyło swoją działalność podczas konferencji w Bangkoku w 1977 roku. Do chwili rozwiązania SEATO, formowały się jednak inne inicjatywy, będące z jednej strony odpowiedzią na zachodzące dynamicznie zmiany geostrategiczne (np. wojna w Wietnamie, nieprzewidywalna polityka maoistowskich Chin), z drugiej zaś, stanowiące próbę zawiązania instytucji trwalszych, mających zaprocentować w przyszłości. I tak w 1961 roku ministrowie spraw zagranicznych Federacji Malajskiej, Filipin oraz Tajlandii ogłosili powstanie *Stowarzyszenia Azji Południowo – Wschodniej* (Association of South East Asia - ASA). Była ona

---

³ Wskutek podziału w 1947 roku Indii Brytyjskich na Indie i Pakistan historyczny Bengal rozdzielono na dwie prowincje – Bengal Zachodni przyłączony do nowopowstałych Indii oraz Bengal Wschodni przydzielony odległemu o ponad 1500 km Pakistanowi. Przez lata burzliwych zawirowań zakończonych krótkotrwałą, aczkolwiek krwawą wojną domową, która wybuchła w 1971 r. szeroki front polityczny pod nazwą „Ligia Awami” dążący do zjednoczenia Bengalu, przy wsparciu wojsk indyjskich proklamowała 16 grudnia powstanie nowego państwa Bangladesz.

pierwszym, samodzielnym tworem ponadnarodowym, którego cele nadrzędne służyć miały integracji regionalnej (Pollard 2011). Gospodarki państw zrzeszonych były jednak wysoce zróżnicowane, bilans handlu w obrębie ASA miał charakter marginalny, co przełożyło się na opieszałość integracji. Większymi osiągnięciami mogło się pochwalić ASA na polu kulturowym, edukacyjnym, czy z zakresu komunikacji międzyministerialnej państw zrzeszonych (Goh 2003:113). Prowadzenie dyskusji w trakcie formalnych konferencji lub w dużo mniej formalnych okolicznościach, sprzyjało budowie tak potrzebnego wewnętrznego dialogu. Należy jednocześnie zastrzec, iż lata 60. były w równym stopniu czasem formowania współpracy, co okresem zaostrzających się konfliktów terytorialnych, wywołanych kolonialną spuścizną. Jeden z poważniejszych dotyczył Sabah – północno – wschodniej prowincji wyspy Borneo, o którą po wycofaniu się z tego rejonu Wielkiej Brytanii, spory toczyły Malaje i Indonezja (Nawrot 2008:47). Równie istotną barierą w kreowaniu współpracy regionalnej lat 50. i 60., był proces formowania się niepodległych państw i szalejące wskutek tego nacjonalizmy (Keling 2011:3). Ostatecznie, wysiłki utworzenia trwałej organizacji regionalnej zaowocowały w 1967 roku powstaniem *Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo – Wschodniej* (Association of South-East Asian Nations - ASEAN)⁴. W podpisanej 8 sierpnia przez Tajlandię, Indonezję, Malezję, Filipiny i Singapur założycielskiej Deklaracji Bangkockiej znalazło się siedem elementów, na które państwa - sygnatariusze kładły nacisk szczególnie: 1) wzrost ekonomiczny, postęp społeczny, rozwój kulturowy, 2) stabilizacja w regionie, 3) współpraca ekonomiczna, kulturalna, technologiczna i administracyjna, 4) wzajemna pomoc w prowadzeniu badań naukowych, 5) współpraca rolno i infrastrukturalna dążąca do podwyższenia poziomu życia obywateli, 6) promowanie Azji Południowo – Wschodniej oraz 7) współpraca w ramach organizacji regionalnych i międzynarodowych (Severino 2008:2). Pięć państw założycielskich poprzez wskazanie obszarów współpracy dało wyraz zerwaniu z dotychczasową tradycją tworzenia organizacji militarnych (lub będących militarnymi w zamyśle). Tym samym założyciele ASEAN postawili sobie za wzór działającą na Starym Kontynencie Wspólnotę Europejską, otwierając tym samym nowy rozdział w integracji regionu (Mukim 2005:5, Cordenillo 2010:9).

---

⁴ Dla utrzymania chronologii należy wspomnieć o jeszcze dwóch inicjatywach zawiązanych przed utworzeniem ASEAN. W 1963 roku w Manili podpisano porozumienie na mocy którego powstała apolityczna konfederacja zjednoczeniowa narodu malajskiego (MAPHILINDO). Sygnatariusze stowarzyszenia - Malezja, Indonezja oraz Filipiny – zobowiązały się do rozwiązywania spornych kwestii w duchu porozumienia i przyjaźni oraz ułatwiania zjednoczenia oddzielonych sztucznymi, kolonialnymi granicami Malezyjczyków. W 1966 roku utworzono Radę Azja – Pacyfik (ASPAC – Asian and Pacific Council). Powstała z inicjatywy Korei Południowej miała pełnić rolę nieformalnego forum konsultacyjnego związanego z problemami regionalnymi (szczególnie odnoszącymi się do bezpieczeństwa). Zrzeszała większość państw Azji Wschodniej i Południowo – Wschodniej, jednakże w związku ze sprzecznymi interesami i odmiennymi wizjami kooperacji, rozwiązała się ostatecznie podczas konferencji w Sajgonie w 1975 roku.

Dwie fale integracji

Komplikująca się sytuacja w Indochinach wynikała z: wycofania wojsk amerykańskich z Wietnamu, wojny domowej w Kambodży i przejęcia władzy przez Czerwonych Khmerów oraz rozszerzających się wpływów Chińskiej Republiki Ludowej spowodowały, iż ASEAN musiało zmierzyć się w początkowych latach swojego istnienia z wyzwaniami politycznymi, stabilizując sytuację i zażegnując konflikty terytorialne (Nawrot 2008). Z tego też względu zabrakło rzeczywistej integracji gospodarczej, dającej podstawy do zacieśniania relacji w innych obszarach. Nie mniej istotną trudność stanowiła zawiła polityka równoważenia wpływów zewnętrznych potęg, chcących kreować sytuację międzynarodową w Azji i Pacyfiku (Kurlantzick 2012:2). Przeszkody w jednoczeniu ASEAN wpisywały się w szerszy, globalny kontekst formowania współpracy ponadnarodowej lat 60. i 70., nazywany pierwszą falą integracji krajów rozwijających się. Druga fala integracji (gospodarczej) przypadła na połowę lat 80. i trwała nieprzerwanie do brzemiennego w skutkach dla ASEAN kryzysu gospodarczego lat 1997 – 1998 (Oziewicz 2008:56).

Rozwój gospodarczy Azji Południowo - Wschodniej był wynikiem międzynarodowych trendów, zmierzających do zwiększania inwestycji zagranicznych korporacji transnarodowych oraz chęcią przyciągnięcia ich przez kraje rozwijające się. Był to czas odchodzenia od protekcjonizmu gospodarczego i otwierania na bezpośrednie inwestycje z zewnątrz. Na takim podejściu skorzystały państwa azjatyckie, zachęcające zagraniczny kapitał tanią siłą roboczą i gotowością do współpracy. To z kolei przełożyło się na pozytywny klimat wymiany gospodarczej, uświadamiając rządzącym, iż połączenie sił wewnątrz ASEAN zadziała na korzyść każdego kraju członkowskiego. W 1984 roku, sześć dni po zdobyciu niepodległości, do ASEAN dołączyło Brunei Darussalam, w 1995 roku - Wietnam, zaś tuż przed wspomnianym kryzysem 1997 r. w struktury organizacji włączyły się Laos i Myanmar (Birma). Ostatnim krajem, który dołączył do organizacji była Kambodża. Walki frakcyjne w rządzie, destabilizacja polityczna w Phnom Penh oraz ciągnące się w nieskończoność rozliczenia z reżimem Pol Pota doprowadziły do przesunięcia w czasie udziału w ASEAN. Ostatecznie Kambodża weszła do organizacji w 1999 roku, tym samym kończąc etap rozszerzania (Severino 2008). Od tej chwili ASEAN obejmował swoim zasięgiem ponad 500 mln ludzi, zamieszkujących 4 mln km², ze skumulowanym PKB wartości ok. 600 mld USD (ASEANstats 2014, Żukrowska 2008:107).

„Chwalebny” kryzys lat 90.

Zarówno wybuch, jak i przebieg kryzysu azjatyckiego stanowił spore zaskoczenie dla opinii międzynarodowej, chociaż jego symptomy były zauważalne wcześniej, a eksperci międzynarodowi bili od miesięcy na alarm. Do jego początku azjatyckie tygrysy postrzegane były jako „gwiazdy” światowej gospodarki. Za szczególnie stabilne uważano rynki Tajlandii i Indonezji; państw, które wyjątkowo

mocno miały odczuć szalejącą zapaść ekonomiczną. Kryzys stanowił też ważną lekcję dla obserwatorów zewnętrznych. Oprócz siły, jaką dysponowali spekulanci walutowi, ryzyka związanego ze swobodnym przepływem kapitału, eksperci zagraniczni mogli obserwować jak zapaść finansowa przenosi się na realną sferę gospodarki powodując spadek produkcji, lawinowy wzrost bezrobocia, a w następstwie poszerzenie społecznego ubóstwa i eksplozję oburzenia (Bilewicz 2011:18). Co więcej, wstrząsająca okazała się szybkość rozprzestrzeniania kryzysu na cały region w skutek tzw. „efektu domina” i lawinowe konsekwencje dla globalnej ekonomii⁵.

Od początku maja 1997 roku w Tajlandię uderzały kolejne ataki spekulacyjne na walutę narodową – batha. Najsilniejszy przypadek na początek czerwca, a niemogący bronić swojego pieniądza rząd, został zmuszony do uwolnienia kursu, doprowadzając do wybuchu kryzysu (Korecki 2009). Po dewaluacji tajskiej waluty, ataki spekulacyjne skupiły się na pieniądzach innych krajów Azji Południowo – Wschodniej. Większość państw wypracowywało swoją pozycję ekonomiczną na podobnych fundamentach, co okazało się słabością w zderzeniu z zaistniałą sytuacją. Tajski scenariusz stał się teraz udziałem malezyjskiego ringgita, indonezyjskiej rupii oraz koreańskiego wona. Dla zahamowania kryzysu część krajów zwróciło się z prośbą o pomoc do Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Uzależnienie pomocy finansowej od wprowadzania restrykcyjnych reform wzbudzało z jednej strony powszechne protesty, z drugiej zaś było jedynym wyjściem z pogrążającej rynki zapaści⁶.

Lata 1997/98, pomimo tragicznych dla regionalnej ekonomii skutków, okazały się być w jednym względzie chwalebne. Mianowicie, podejmowane wcześniej na forum ASEAN przedsięwzięcia integracji gospodarczej, przyczyniły się do zmniejszenia wstrząsów ekonomicznych. Tym samym kryzysowe miesiące udowodniły rządów państw zrzeszonych, iż lekarstwem na podobne trudności w przyszłości będzie szybkie zacieśnianie współpracy oraz odważne rozwijanie inicjatyw integracyjnych

---

⁵ Kryzys azjatycki był konsekwencją skumulowanych czynników. Począwszy od wzrostu ekstensywnego (typowego wprawdzie dla gospodarki ZSRR lat 50.), przez zbyt wysoką stopę inwestycji i sterowalność (w ramach gospodarki rynkowej) przesuwanie siły roboczej, skończywszy na silnych powiązaniach biznesu ze światem polityki, specyficznej kulturze zawierania transakcji i skrajnie ryzykownej spekulacji zasobami. Więcej na ten temat: Dąbrowski, Marek (2007), *Kryzys w Azji Południowo – Wschodniej*, „Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe”, <http://www.ktp.org.pl/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=6> [24.09.2014].

⁶Jedynym wyjątkiem była ówczesna Malezja. Nieufny organizacjom międzynarodowym rząd premiera Mahathira odmówił przyjęcia pomocy i postanowił podnieść się z kryzysu o własnych siłach. Próba obrony waluty narodowej spełzła na niczym. Pomimo cięcia wydatków i zaciskania fiskalnego pasa, ataki spekulacyjne i ich konsekwencje w dalszym ciągu „topiły” gospodarkę. Wobec takiego obrotu spraw początkiem 1998 roku podjęto decyzję o realizacji dwóch projektów infrastrukturalnych wynoszących blisko 3,5 % PKB. Doprowadzono też do państwowego „sterowania” obrotem kapitału, co pozwoliło odzyskać kontrolę nad kursem pieniądza. Podjęcie odważnych działań zahamowało kryzys i Malezja wyszła z niego najszybciej ze wszystkich sąsiadów. Inna sprawa, że odmawiając przyjęcia pomocy MFW, sterując odgórnie gospodarką i ograniczając wpływy z zewnątrz naraziła się na ostracyzm międzynarodowy, czego konsekwencją było wieloletnie odbudowywanie zaufania zagranicznych inwestorów. Więcej na ten temat: Haggard, Stephan (2000), *The Political Economy of the Asian Financial Crisis*, Washington: Institute for International Economics, str. 107 – 114.

(Jung 2008:120). Najistotniejsze w tym względzie było utworzenie w 1993 roku Strefy Wolnego Handlu ASEAN – AFTA (ASEAN - Free Trade Area). AFTA redukowała cła i znosiła bariery pozacelne we wzajemnym handlu. W praktyce oznaczało to ułatwienia w podejmowaniu inicjatyw handlowych podmiotom prywatnym. W trakcie kryzysu gospodarczego ASEAN podjął decyzję o zwiększeniu do maksimum ilości produktów, dla których stawki celne wynosiły 0% próbując w ten sposób stymulować gospodarkę (Asian Development Bank 2008:4)⁷. Bezpośrednią konsekwencją kryzysu było utworzenie *Strefy Inwestycyjnej ASEAN* (ASEAN Investment Area – AIA) dla zliberalizowania i stworzenia bardziej przejrzystego otoczenia dla inwestycji. Przyjęto również pakiet działań mających uatrakcyjnić ASEAN dla inwestorów zagranicznych i odbudować nadszarpniętą reputację. Pomimo wątpliwości co do sensu funkcjonowania organizacji, zgłaszanych przez niektóre rządy, ASEAN pogłębiał regionalizację i kooperację wewnątrz swych struktur. Po kryzysie znacznie odważniej kontynuowano ujednoczenie rynku wewnętrznego, inwestowano w poprawę infrastruktury i, co szczególnie ciekawe, podjęto badania nad możliwością stworzenia wspólnej waluty (Nawrot 2008). Obok współpracy gospodarczej, pogłębiano relacje polityczne. Ważną lekcją w tym względzie było zaangażowanie ASEAN w rozwiązanie konfliktu w Kambodży. Prowadzenie mediacji oraz ułatwianie działania Nadzwyczajnej Izby Sądu Kambodży dla Osądzonych Zbrodni Popołnionych w Czasach Demokratycznej Kampuczy ONZ, uwiarygodniło organizację na forum międzynarodowym (Goh 2003). Ważną sferą działalności ASEAN pozostawała również kultura. Powołana do życia ASEAN – *Socio Cultural Community* zajmowała się działaniem na rzecz dorobku kulturowego zrzeszonych państw, chroniąc zabytki, edukując młodzież oraz podejmując wielokulturowy dialog (ASEAN.org). Wewnętrzne instytucje ustanowione w latach 90., przekształcane sukcesywnie do dzisiaj w połączeniu z rozsądną prowadzoną polityką spowodowały, iż ASEAN traktowany jest współcześnie jako równorzędny innym instytucjom międzynarodowym podmiot.

Współpraca UE – ASEAN

Początkowa współpraca pomiędzy państwami europejskimi i Azją Południowo – Wschodnią opierała się na umowach bilateralnych z pominięciem struktur unijnych. Unia jako całość nie była szczególnie zainteresowana nawiązywaniem bliższych relacji z ASEAN – nowopowstałym tworem, targanym wewnętrznymi trudnościami. Wspólnota Europejska w kształcie z lat 80. nie posiadała również odpowiednich instrumentów oraz autoryzacji do kreowania własnej polityki zagranicznej.

---

⁷ Oczywiście istniały od tej zasady wyjątki, a pisząc dokładniej trzy: 1) wyłączenie tymczasowe – dotyczyło produktów dla których cła zostały docelowo obniżone do poziomu 0 – 5%, 2) „wrażliwe” produkty rolne - z racji tego, że sektory rolne gospodarek ASEAN były stosunkowo duże, produkty takie, jak ryż objęto ochroną do 2010 roku; po tej dacie cła obniżono, 3) wyjątki ogólne – produkty traktowane jako niezbędne do zapewnienia bezpieczeństwa narodowego, ochrony publicznej moralności, zwierząt i roślin, zdrowia oraz dzieł sztuki, antyków, zabytków archeologicznych.

Zresztą, większość krajów europejskich nie była gotowa do podejmowania inicjatyw w tak odległym rejonie świata⁸. Pamiętać należy również, że w tym czasie Zachód pochłonięty był problemami związanymi z upadającym ZSRR. Jeśli natomiast chodzi o podtrzymywanie relacji z Azją Południową, to rolę tę pełniły byłe imperia kolonialne. Charakter zależności w dobie postkolonialnej miał oczywiście zupełnie inny wymiar, aniżeli jeszcze w połowie XX wieku, jednak ogólnie można przyjąć, że zwiększoną aktywność (oraz wpływy) w Azji wykazywały Wielka Brytania, Francja oraz Holandia⁹. Wzmocnienie relacji międzynarodowych na poziomie instytucjonalnym z udziałem Unii Europejskiej umożliwiły zmiany zawarte w Traktacie z Maastricht. Podpisany w 1992 roku dokument zawierał, oprócz istotnych zmian w funkcjonowaniu Wspólnoty, wytyczne dotyczące polityki zagranicznej (tj. realizację wspólnej polityki zagranicznej czy globalne potwierdzenie statusu Wspólnoty Europejskiej) (Wiessala 2002:18). Jakkolwiek traktat wyznaczył nowe otwarcie w relacjach UE – ASEAN, to na unijny projekt spójnej polityki zagranicznej względem Azji Wschodniej trzeba było poczekać kolejne dwa lata. W 1994 roku sformułowano *W Kierunku Nowej Strategii Azjatyckiej* (Towards a New Asia Strategy), wyznaczając najważniejsze elementy europejskiego zaangażowania: 1) zwielokrotnienie umów wzajemnych pomiędzy państwami Unii i Azją, 2) wzmocnianie starań krajów azjatyckich w tworzeniu ponadnarodowych struktur (w ramach ASEAN), 3) podejmowanie czynności mających na celu otwieranie rynków azjatyckich (Commission of the European Communities 1994:4). Główną przyczyną nakreślenia strategii była konieczność szerszego zaistnienia w regionie, zwłaszcza w kontekście szybkiego wzrostu Japonii, Korei Południowej i Chin (Gradziuk 2002:635). W 1995 roku premier Singapuru Goh Chok Tong zaproponował ustanowienie specjalnych stosunków Azji Wschodniej z Unią Europejską. Propozycja została przyjęta z entuzjazmem przez europejskich przywódców, tym bardziej, że Unia nie otrzymała zaproszenia (nawet w roli obserwatora) do *Wspólnoty Gospodarczej Azji i Pacyfiku* (Asia Pacific Economic Cooperation - APEC)¹⁰. Wskutek konsultacji międzyrządowych w marcu 1996 roku w Bangkoku zainicjowano Asia – Europe Meeting (ASEM) - nieformalne, międzyregionalne spotkania przywódców państw członkowskich Unii Europejskiej, Komisji Europejskiej, państw

---

⁸ Gwoli sprawiedliwości należy dodać, że w 1972 roku powołano nieformalne forum dialogu Europejska Wspólnota Gospodarcza (późniejsza Unia Europejska) – ASEAN, które pięć lat później zaczęło pełnić funkcję oficjalnego „kanału” komunikacji pomiędzy instytucjami. Znaczenie EU – ASEAN Dialogue jest jednak znacznie mniejsze, aniżeli inne formy współpracy. Więcej na ten temat: Hwe, Yeo Lay (2013), *How Should ASEAN Engage the UE? Relations on ASEAN's External Relations*, „EU Centre in Singapore. Working Paper 13”, <http://www.eucentre.sg/wp-content/uploads/2013/06/WP13-ASEANEU.pdf> [26.09.2014].

⁹ Zjednoczone Królestwo odznaczało się daleko posuniętym zmysłem dyplomatycznym podczas wycofywania się ze swoich azjatyckich dominiów, co pozwoliło zachować (ograniczone) wpływy.

¹⁰ APEC jest luźnym układem gospodarczym krajów Azji i obrzeży Pacyfiku powołanym do życia w 1989 roku w Canberze. Od 1993 roku APEC posiada oficjalny sekretariat w Singapurze. Nie ma podmiotowości, nie jest zatem organizacją międzynarodową i nie rości sobie do tego prawa. Deklaracje układu przyjmowane są na corocznych konferencjach państw – sygnatariuszy. Konsekwencją zawiązania sojuszu jest wzrost wymiany handlowej i inwestycji.

członkowskich ASEAN, Sekretariatu ASEAN oraz krajów Azji Wschodniej¹¹. ASEM od chwili powołania ma na celu wzmacnianie współpracy pomiędzy organizacjami w sferze gospodarczej, politycznej, kulturalnej oraz intelektualnej. Postawione cele realizowane są na kilka sposobów. Poprzez coroczne szczyty (*ASEM Summit's*), których do tej pory odbyło się dziesięć (ostatnio w dniach 16-17 października br. w Mediolanie). W trakcie szczytów podejmuje się kluczowe decyzje oraz sygnowane są przez głowy państw deklaracje, traktaty oraz umowy ramowe (Tiilikainen 2008:116). Kwestie o mniejszym znaczeniu omawiane są podczas roboczych konferencji ministerialnych (*ASEM Ministere's Meeting*). W zależności od tematyki, spotykają się ze sobą odpowiednio: ministrowie kultury, finansów, infrastruktury, edukacji itd. Wśród tych spotkań na szczególną uwagę zasługują szczyty ministrów spraw zagranicznych (*The ASEM Foreign Ministere's Meeting*), podczas których negocjowane są ustalenia ważne dla przyszłego zaangażowania obu organizacji w politykę światową¹².

Nowe otwarcie lat 90. opierało się zatem, z jednej strony na nieformalnych konsultacjach w ramach ASEM, a z drugiej, na żmudnym procesie podpisywania umów bilateralnych pomiędzy UE, a poszczególnymi członkami ASEAN. Proces ten utrudniały kontrowersje związane z Myanmarem i Indonezją¹³. Oba państwa nagminnie łamały prawa człowieka, a Wspólnota Europejska uzależniała współpracę ze Stowarzyszeniem od wprowadzania w regionie mechanizmów ich ochrony (Lim 2012:49). Ostatecznie większość barier wynikających nie tylko z przyczyn politycznych, ale również różnic kulturowych zostało pokonanych, a współpraca u progu nowego wieku zyskała na dynamice.

„Nie rodzeństwo, ale te same geny”

Tymi słowami w 2010 roku ambasador Niemiec przy ASEAN, dr. Norbert Baas scharakteryzował podobieństwo obu organizacji, dając jednocześnie wyraz pozytywnym relacjom łączącym Unię i ASEAN (Inquirer.net). Aby tak wyraźnie manifestowana przyjaźń była możliwa, współpraca między instytucjami musiała pokonać jedno z największych wyzwań, które pojawiło się niespodziewanie 11 września 2001 roku.

Po zamachach terrorystycznych dokonanych w USA, świat zachodni musiał się zmierzyć z narastającym poczuciem zagrożenia. Priorytetem stało się zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom

---

¹¹ Obecnie w ASEM udział bierze: 28 państw członkowskich Unii Europejskiej, Komisja Europejska, 10 państw członkowskich ASEAN, Sekretariat ASEAN, Chiny, Japonia, Korea Południowa, Indie, Mongolia, Pakistan, Australia, Rosja, Nowa Zelandia, Bangladesz, Norwegia oraz Szwajcaria.

¹² Do tej pory w ramach ASEM odbyło się 11 spotkań ministrów spraw zagranicznych (ostatnie w dniach 11 – 12 listopada 2013 r. w New Delhi).

¹³ Birmańska junta wojskowa od momentu unieważnienia wolnych wyborów w 1990 roku i wtrącenia do więzień demokratycznej opozycji z Aung San Suu Kyi na czele, rządziła w kraju twardą ręką, stosując tortury, porwania oraz łamiąc siłą każdą formę oporu w stosunku do władz. Indonezja od 1975 roku okupowała Timor Wschodni, gdzie jeszcze do początków lat 2000. armia rządowa przeprowadzała brutalne akcje zbrojne. Szacuje się, że w wyniku okupacji Timoru Wschodniego zginęło ponad 100 tys. osób.

Unii Europejskiej oraz podjęcie międzynarodowej kampanii przeciwdziałania światowemu terroryzmowi. Pierwszą ważną inicjatywę w tym względzie podjęło *Forum Regionalne ASEAN* (ASEAN Regional Forum – ARF)¹⁴. W wyniku prac agendy w lipcu 2002 roku ARF wydało oświadczenie o aktywnym zwalczaniu finansowania terroryzmu, dając impuls do podjęcia w tym względzie wspólnych działań. Już w styczniu 2003 roku Unia Europejska oraz ASEAN przyjęły *Wspólną Deklarację w Sprawie Zwalczania Terroryzmu* (Joint Declaration on Cooperation to Combat Terrorism), w której główny akcent położono na śledzenie, wykrywanie i likwidowanie źródeł finansowania działalności terrorystycznej (Lim 2012). Chęć współdziałania w utrudnianiu finansowania grup terrorystycznych nie była przypadkowa. Główny zarzut kierowany przez USA i Wspólnotę Europejską pod adresem państw Azji Południowo – Wschodniej dotyczył braku przejrzystej i jednolitej polityki przeciwdziałania transferom finansowym pochodzącym z podejrzanych źródeł. Dodatkowo, islamscy terroryści skupiający się wokół indonezyjskiego Jemaah Islamiyah, pomagali w szkoleniu i ukrywaniu zamachowców z krajów arabskich (Vaughn i in., 2009:1). Dla przywódców ASEAN szybko stało się jasne, że zacieśnianie relacji gospodarczych z Unią Europejską uzależnione będzie od aktywnego zaangażowania się w walkę z terroryzmem w obrębie Stowarzyszenia. Głównej aktywności oczekiwano od pięciu państw: Indonezji, Malezji, Tajlandii, Filipin oraz Singapuru. Indonezja i Malezja są państwami muzułmańskimi, więc włączenie się w kampanię antyterrorystyczną było oczywiste. Południe Tajlandii zamieszkuje mniejszość muzułmańska, wykazująca tendencje separatystyczne, a tym samym mogąca współpracować z terrorystami. Filipiny okazały się wyjątkowo przyjaznym „przystankiem” w transferze zamachowców po świecie. Z kolei Singapur miał być amerykańsko – europejskim centrum dowodzenia w zwalczaniu terrorystów w regionie (Chalk i in., 2009:185)¹⁵.

Współdziałanie w zakresie obronności i walki z terroryzmem pociągnęło za sobą wzmocnienie, a pisząc ściślej, wznowienie negocjacji UE – ASEAN na polu gospodarczym. Jeszcze w 2003 roku w ramach *Trans – Regional EU – ASEAN Trade Initiative* (TREATI) wyznaczono plan rozmów zmierzających do podpisania umowy o *Strefie Wolnego Handlu* (Free Trade Agreement – FTA) pomiędzy Wspólnotą i Stowarzyszeniem. Przez kolejne trzy lata specjalnie powołana komisja badała możliwości zawarcia FTA. Ostatecznie podczas 6 ASEM Summit's w Helsinkach Jose Manuel Barroso oficjalnie ogłosił, iż w 2007 roku rozpoczną się negocjacje w sprawie utworzenia strefy wolnego handlu pomiędzy regionami. Do marca 2009 roku odbyło się siedem rund negocjacyjnych, podczas których nie udało się ostatecznie

---

¹⁴ ASEM Regional Forum jest agendą Stowarzyszenia ustanowioną w 1993 roku, mającą spełniać dwa cele: a) promowanie konstruktywnego dialogu w kwestiach politycznych i z zakresu bezpieczeństwa oraz b) budowanie zaufania oraz efektywnych mechanizmów dyplomatycznych w Azji i Pacyfiku (Aseanregionalforum.asean.org).

¹⁵ Jakkolwiek państwa ASEAN z większym bądź mniejszym entuzjazmem wsparty starania głównie USA w likwidowaniu komórek terrorystycznych oraz inwigilowaniu ich środowisk, o tyle w niedługim czasie zamachy terrorystyczne na wyspie Bali w 2003 roku oraz atak na hotel w Mumbaju w 2009 roku uwidoczniły słabości krucjaty przeciwko islamskim zamachowcom w Azji Południowo - Wschodniej.

wpracować wspólnego stanowiska. Podczas rozmów pojawiło się szereg wątpliwości co do charakteru współpracy instytucjonalnej. Wśród głównych zastrzeżeń kierowanych przez UE pod adresem państw członkowskich ASEAN znalazły się: brak spełniania warunków dotyczących zrównoważonego rozwoju, nadużycia finansowe, nieposzanowanie praw człowieka (szczególnie Myanmar i Indonezja) oraz wyjątkowo duże różnice ekonomiczne pomiędzy krajami członkowskimi ASEAN, utrudniające ukształtowanie jednolitych warunków funkcjonowania strefy handlu. W trakcie ostatniej rundy rozmów w marcu 2009 roku, obie strony zgodziły się na czasowe zawieszenie negocjacji, aby przemyśleć format przyszłej współpracy (European Commission.eu:2014). Wiosną tego samego roku Komisja Europejska przedstawiła sprawozdanie z negocjacji, w którym zaproponowała nową strategię. Od tego momentu postanowiono prowadzić rozmowy i podpisywać umowy bilateralne z pojedynczymi państwami regionu, nie zaś z ASEAN jako całością. Zmiana strategii była również wynikiem kryzysu finansowego w strefie euro i głośno wypowiedzianym sceptycyzmem niektórych państw Stowarzyszenia w powielaniu modelu integracyjnego przyjętego we Wspólnocie Europejskiej (Jetschke, Portela 2013:2).

Pojawiające się w ostatnich latach trudności w zacieśnianiu stosunków UE - ASEAN przewyższają się z jednego, aczkolwiek niezwykle istotnego względu. W interesie obu instytucji jest prowadzenie dialogu ekonomicznego i podejmowanie wszelkich możliwych prób umacniania relacji biznesowych. ASEAN jako całość pełni współcześnie rolę trzeciego największego partnera Unii Europejskiej w handlu poza Europą (po USA i Chinach) z obrotem towarami i usługami w granicach 235 mld € końcem 2013 r. Z kolei Wspólnota Europejska jest po Chinach i Japonii najważniejszym partnerem handlowym, z którym ASEAN wypracowuje ok. 13% swoich obrotów handlowych w skali roku. Unia Europejska pozostaje zdecydowanie największym inwestorem w krajach ASEAN. Unijne firmy w latach 2005 – 2012 zainwestowały 13,6 mld € rocznie (European Commission.eu). Powyższe dane dowodzą, iż rozwijanie kooperacji ekonomicznej przynosi pozytywne efekty w obu regionach. Jest to tym istotniejsze, że unijne produkty i usługi zmagają się od 2008 roku z mniejszymi lub większymi trudnościami sprzedażowymi.

W 2012 roku zakończono negocjacje w sprawie umowy o wolnym handlu pomiędzy UE, a Singapurem, a we wrześniu 2013 roku porozumienie parafowały obie strony. Wynegocjowanie wspólnego stanowiska było stosunkowo łatwe, ponieważ gospodarka Singapuru pod wieloma względami spełnia wymogi unijne, a nawet wyprzedza wspólnotowe zapisy prawne (dotyczące chociażby ułatwień w zakładaniu działalności biznesowej). Wspólnota Europejska jest w trakcie negocjowania FTA z Malezją, Wietnamem oraz Tajlandią. Z tym ostatnim krajem, 10 listopada 2013 roku podpisano *Porozumienie o Partnerstwie i Współpracy* (EU – Thailand Partnership and Cooperation Agreement – CPA), co w znacznym stopniu ułatwi pozytywne zakończenie negocjowania strefy

wolnego handlu (EIAS:2013). Negocjacje z pozostałymi członkami ASEAN pozostają w początkowej fazie, a lakoniczne komunikaty Komisji Europejskiej na temat stanu rozmów, świadczą o perspektywie długoletnich rozmów: „Unia Europejska pozostaje otwarta na kooperację z pozostałymi partnerami w regionie i ma nadzieję na podpisanie pewnego dnia porozumień o współpracy” (European Commission.eu).

Prognoza na przyszłość

Analizując rozwój relacji łączących Unię Europejską ze Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo – Wschodniej na przestrzeni czterdziestu lat, nie ulega wątpliwości, że współpraca ta układała się sinusoidalnie. Najprawdopodobniej przyszłość będzie się kształtowała analogicznie. Procesy globalizacyjne zmuszają organizacje międzynarodowe i państwa do wchodzenia w coraz trwalsze zależności. Być może przyjęty przez Unię Europejską kierunek nie wspólnotowego ale bilateralnego zacieśniania współpracy z krajami ASEAN, przyniesie szybsze i większe korzyści obu stronom. Niestety, zachowawcza niekiedy polityka europejska w połączeniu z nieco wyniosłą postawą względem azjatyckiego partnera, może utrudnić przyszłą współpracę. Zaprzestanie negocjowania z ASEAN, a rozpoczęcie rozmów z pojedynczymi graczami podzieliło Stowarzyszenie na podmioty bliższe Europie oraz ubogich krewnych, z którymi Komisja Europejska rozmawia jedynie kurtuazyjnie. Warto również pamiętać o tym, że pozycja UE osłabła po doświadczeniach kryzysu z 2008 roku. Partnerzy międzynarodowi dostrzegli, iż w niektórych kwestiach Wspólnota jest wyraźnie podzielona i dba o partykularne interesy bardziej, aniżeli o wspólnotowe dobro. Od kilku lat dostrzegalny jest coraz wyraźniej w Azji Południowo – Wschodniej tzw. „turecki syndrom”. ASEAN będąc stowarzyszeniem państw rozwijających się, znacznie uboższych od członków Unii Europejskiej, w dalszym ciągu zabiega o współpracę ekonomiczną, upatrując w niej szansę na własny rozwój. Jednakże w parze z ekonomią nie idzie dostosowywanie się państw ASEAN do europejskich norm, wartości i sposobu prowadzenia polityki (Pinhao 2009:11). Ubierając to w nieco populistyczne, aczkolwiek odpowiadające licznym nastrojom wewnątrz ASEAN hasło, należy stwierdzić: „Tak dla unijnych funduszy. Nie dla unijnych wartości”. Wraz z podwyższaniem poziomu życia obywateli regionu, wzrostem gospodarczym i poprawą ogólnej kondycji państw, rosną ich aspiracje do odgrywania ważniejszej roli (mimo funkcjonowania w cieniu chińskiego, wielkiego brata) w przestrzeni międzynarodowej. Nie ulega wątpliwości, iż takie kraje jak Tajlandia, Malezja, czy Singapur zabiegać będą jeszcze długo o uwagę UE, także ze względów prestiżowych. Podpisywanie porozumień o współpracy oraz ustanawianie stref wolnego handlu oprócz oczywistych korzyści ekonomicznych, niesie ze sobą również wzrost wiarygodności w opinii instytucji finansowych. Paradoksalnie współcześnie największe zagrożenie w rozwijaniu współpracy pomiędzy Unią Europejską, a ASEAN nadciąga z niespodziewanego kierunku. O ile dialog euro – azjatycki nad zacieśnianiem relacji gospodarczych będzie coraz bardziej efektywny, o

tyle nawrót animozji narodowościowych w Azji zniweczyć może nie tylko wypracowywany latami dorobek Stowarzyszenia, ale stać się może również przyczynkiem do niebezpiecznego konfliktu międzynarodowego. Michael Schuman (2014:16) w artykule opublikowanym na łamach tygodnika „Time” trafnie podsumował dzisiejszą sytuację w regionie: „Azjatycki cud ekonomiczny budowany był na fundamencie regionalnego bezpieczeństwa i dążenia do ogólnego rozwoju. Azjatyccy przywódcy muszą dzisiaj dokonać wyboru pomiędzy pragmatyzmem, a emocjami”. Jeśli partykularne ambicje państw wchodzących w skład ASEAN wezmą górę nad wspólnymi interesami, to czekają nas lata wstrząsów i zahamowania integracji regionalnej oraz globalnej. Unia Europejska w tej sytuacji może zrobić jedno: przyspieszyć negocjowanie umów o strefach wolnego handlu z pozostałymi krajami Azji Południowo – Wschodniej oraz zabiegać wraz z USA o dyplomatyczne rozwiązywanie konfliktów terytorialnych i etnicznych. W interesie wszystkich stron jest prowadzenie dialogu za pomocą instrumentów stworzonych chociażby przez ASEAN, aniżeli przy użyciu czołgów i flot marynarek wojennych.

BIBLIOGRAFIA

Książki:

- 1) Gordon, Andrew (2010), *Nowożytna historia Japonii*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, str. 307 – 309.
- 2) Jelonek, Adam W. (2011), *Wielokulturowość, separatyzm i budowa państwa narodowego w Tajlandii*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, str. 79 – 82.
- 3) Kurlantzick, Joshua (2012), *ASEAN's Future and Asian Integration*, New York: Council on Foreign Relations Inc., str. 2 – 3.
- 4) Mishra, Patit Paban (2010), *The History of Thailand*, California: ABC – CLIO, LCC.
- 5) Severino, Rodolfo C. (2008), *ASEAN*, Singapore: Seng Lee Press Pte Ltd.
- 6) Tiilikainen, Teija (2008), *ASEM in the Context of the European Union's External Relations, „Europe – Asia Interregional Relations. A Decade of ASEM”*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, str. 116 – 128.
- 7) Wiessala, Georg (2002), *The European Union and Asian Countries*, New York: Sheffield Academic Press Ltd.

Artykuły w czasopismach:

- 1) Bilewicz, Ewa (2011), *Dostosowania w krajach azjatyckich po kryzysach z lat dziewięćdziesiątych XX wieku a ich reakcja na globalny kryzys finansowy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 43 (677), str. 18 – 28.
- 2) Goh, Gillian (2003), *The 'ASEAN Way'. Non – intervention and ASEAN's Role in Conflict Management*, „Stanford Journal of East Asian Affairs” 3, str. 113 – 118.
- 3) Keling, Mohamad Faisal (2011), *The Development of ASEAN from Historical Approach*, „Asian Social Science” 7, str. 3 – 8.
- 4) Lim, Paul Joseph (2012), *ASEAN's Relations with the EU. Obstacles and Opportunities*, „EU External Affairs Review”, str. 46 – 58.
- 5) Nawrot, Katarzyna Anna (2008), *Proces integracji regionalnej państw ASEAN*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Procesy integracyjne w regionie Azji i Pacyfiku” 13, str. 46 – 53.
- 6) Oziewicz, Ewa (2008), *Nowy regionalizm azjatycki z perspektywy ASEAN*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Procesy integracyjne w regionie Azji i Pacyfiku” 13, str. 56 – 62.
- 7) Schuman, Michael (2014), *Between Pragmatism and Passion*, „Time” nr 184, str. 16.
- 8) Żukrowska, Katarzyna (2008), *Stan zaawansowania integracji w ramach ASEAN a stosunki z Unią Europejską*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Procesy integracyjne w regionie Azji i Pacyfiku” 13, str. 107 – 119.

Materiały on – line:

- 1) Braddich, Chris W. (2010), *ASPAC: A Study in Failure?*, White Rose East Asia Centre, <http://www.wreac.org/events/east-asian/past/aspac-a-study-in-failure> [17.09.2014].
- 2) Commission of the European Communities (1994), *Towards a New Asia Strategy*, „Archive of European Integration (AEI)”, <http://aei.pitt.edu/2949/1/2949.pdf> [26.09.2014].
- 3) Dąbrowski, Marek (2007), *Kryzys w Azji Południowo – Wschodniej*, „Krakowskie Towarzystwo Przemysłowe”, <http://www.ktp.org.pl/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=6> [25.10.2014r.].
- 4) Hwe, Yeo Lay (2013), *How Should ASEAN Engage the UE? Relations on ASEAN's External Relations*, „EU Centre in Singapore. Working Paper 13”, <http://www.eucentre.sg/wp-content/uploads/2013/06/WP13-ASEANEU.pdf> [26.09.2014].

- 5) Korecki, Krzysztof (2009), Kryzysy XX wieku: Upadek azjatyckich tygrysów, Portal Spraw Zagranicznych, <http://www.psz.pl/tekst-18625/Kryzysy-XX-wieku-Upadek-azjatyckich-tygrysow> [24.09.2014].
- 6) Liszewska Anna (2010), Historia integracji w regionie Azji Południowo – Wschodniej, CSPA, <http://www.polska-azja.pl/2010/12/25/historia-integracji-w-regionie-azji-poludniowo-wschodniej/> [17.09.2014].
- 7) Pollard, Vincent Kelly (2011), Association of Southeast Asia, „ABC – CLIO”, <http://www.historyandtheheadlines.abcclio.com/ContentPages/ContentPage.aspx?entryId=1161821&currentSection=1130228&productid=4> [17.09.2014].
- 8) Szołtun, Anna (2002), Systemy bankowe wybranych krajów Azji Południowo – Wschodniej, Narodowy Bank Polski, http://www.nbp.pl/publikacje/materialy_i_studia/141.pdf [24.09.2014].
- 9) (2014), ASEANstats. Building knowledge in the ASEAN community, ASEAN, http://www.asean.org/images/resources/Statistics/2014/SelectedKeyIndicatorAsOfApril/UpdatedAug/Summary%20table_as%20of%20August%202014.pdf [25.09.2014].
- 10) (2014), ASEAN – socio – Cultural, ASEAN, <http://www.asean.org/communities/asean-socio-cultural-community> [26.09.2014].
- 11) (2014), FTA in negotiations. EU – ASEAN – Free Trade Agreement, European Commission, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/international/facilitating-trade/free-trade/index_en.htm [3.11.2014].
- 12) (2014), European Union, Trade in goods with ASEAN (Association Of South-East Asian Nations), http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113471.pdf [3.11.2014].
- 13) (2013), Partnership and Cooperation Agreement initialled between the EU and Thailand, European Institute for Asian Studies, <http://www.eias.org/asian-news-outlook/partnership-and-cooperation-agreement-initialled-between-eu-and-thailand> [3.11.2014].
- 14) (2010), Stronger EU – Asean relations seen, „Inquirer Global Nations”, <http://globalnation.inquirer.net/news/breakingnews/view/20100214-253132/Stronger-EU-Asean-relations-seen> [2.11.2014].
- 15) (2008), How to Design, Negotiate, and Implement a Free Trade Agreement in Asia, Asian Development Bank, http://www.aric.adb.org/pdf/fta_manual.pdf [24.09.2014].

Raporty, analizy:

- 1) Chalk, Peter; Rabasa, Angel; Rosenau, William; Piggot, Leane (2009), The Evolving Terrorist Threat to Southeast Asia. A Net Assessment, National Defense Research Institute, str. 185 – 188.
- 2) Cordenillo, Raul L. (2010), Potential Avenues for Democracy Building in ASEAN – EU Cooperation, „International Institute for Democracy and Electoral Assistance, str. 9 – 11.
- 3) Gradziuk, Artur (2002), Stosunki Unii Europejskiej z Azją Wschodnią i konsekwencje dla Polski, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 85, str. 635 – 638.
- 4) Jetschke, Anja; Portela, Clara (2013), ASEAN – EU Relations: From Regional Integration Assistance to Security Significance?, „GIGA Focus” 3, str. 2 – 8.
- 5) Jung, Jee – young (2008), Regional Financial Cooperation in Asia: Challenges and Path of Development, „Bank of International Settlements Paper” 42, str. 120 – 134.
- 6) Mukim, Megha (2005), ASEAN Foreign Direct Investment Trends: Implications for EU – ASEAN Relations, European Policy Centre Issue Paper 31, str. 5 – 6.

- 7) Pinhao, Donah Baacol (2009), The ASEAN – EU Free Trade Agreement: Implications for Democracy Promotion in ASEAN Region, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, str. 11 – 12.
- 8) Vaughn, Bruce; Chanlett – Avery, Emma; Dolven, Ben; Manyin, Mark, E.; Martin, Michael, F.; Nicksch, Larry, A. (2009), Terrorism in Southeast Asia, „CRS Report for Congress”, str. 1 – 36.